

O'RTA ASRLARDA O'RTA OSIYO XONLIKLARINING IQTISODIY VA MADANIY RIVOJLANISHI

Jiyenbayeva Gulnura Quanishbayevna

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika

Instituti akademik litseyi Ijtimoiy-gumanitar

yo'nalishi 2-kurs talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqola o'rta asrlarda (VII-XV asrlar) O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy va madaniy rivojlanishini keng yoritadi. Maqolada Buyuk Ipak yo'lining savdo tarmog'idagi o'rni, qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik, shaharlarning iqtisodiy tuzilishi va madaniy yutuqlar tahlil qilinadi. Xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva kabi shaharlarning xalqaro savdo va ilmiy markaz sifatidagi ahamiyati, Al-Xorazmiy, Ibn Sino va Alisher Navoiy kabi shaxslarning global tsivilizatsiyaga qo'shgan hissasi ko'rsatib o'tiladi. Maqola O'rta Osiyo xonliklarining Sharq va G'arb o'rtasidagi madaniy va iqtisodiy ko'prik sifatidagi rolini ta'kidlaydi. Tadqiqot O'rta Osiyo tarixiga qiziqqan olimlar, talabalar va keng o'quvchilar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: O'rta Osiyo, o'rta asrlar, Buyuk Ipak yo'li, iqtisodiy rivojlanish, madaniy yutuqlar, sug'orish tizimlari, hunarmandchilik, Samarqand, Buxoro, Al-Xorazmiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy, madrasalar, me'morchilik, qog'oz ishlab chiqarish.

O'rta asrlar (VII-XV asrlar) O'rta Osiyo tarixida iqtisodiy va madaniy rivojlanishning muhim bosqichi sifatida alohida o'rin tutadi. Bu davrda O'rta Osiyo xonliklari, xususan, Xorazm, Movarounnahr va Farg'ona vodiysi kabi hududlar, Buyuk Ipak yo'li orqali xalqaro savdo-sotiq markazi sifatida gullab-yashnadi. Ushbu maqola O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy tuzilishi, savdo yo'llarining ahamiyati, shaharlarning rivojlanishi, ilmiy va

madaniy yutuqlarni yoritishga bag'ishlanadi. Maqola O'rta Osiyo xonliklarining global tarixdagi o'rnini tahlil qilish bilan birga, ularning iqtisodiy va madaniy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni ko'rsatib beradi. O'rta asrlarda O'rta Osiyoning iqtisodiy rivojlanishi Buyuk Ipak yo'li tarmog'ining markaziy o'ri bilan uzviy bog'liq edi. Ushbu savdo yo'li Xitoy, Hindiston, Yaqin Sharq va Yevropa o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy almashinuvning asosiy arteriyasi sifatida xizmat qildi. O'rta Osiyo shaharlari, xususan, Samarqand, Buxoro, Xiva va Balx kabi markazlar, savdo karvonlari uchun muhim bekatlar bo'lib, ular nafaqat tovarlar, balki g'oyalar, texnologiyalar va diniy aqidalar almashinadigan joyga aylandi. Ipak, pilla, jun, paxta, o'simlik moylari, qimmatbaho toshlar va metallar kabi mahsulotlar savdo tarmog'ining asosiy turlari bo'lib, O'rta Osiyo iqtisodiyotiga katta daromad keltirdi. Xususan, Xorazm shaharlari ipak va paxta to'qimachiligida yetakchi o'rin egallagan bo'lsa, Movarounnahrda qishloq xo'jaligi mahsulotlari, ayniqsa, meva va don mahsulotlari eksport qilinardi.

O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy tizimida qishloq xo'jaligi muhim o'rin tutardi. Sug'orish tizimlari, xususan, ariq va zovur tarmoqlari rivojlanishi O'rta Osiyoda dehqonchilikning samaradorligini oshirdi. Amudaryo va Sirdaryo vodiylarida sug'oriladigan dehqonchilik rivojlanib, bug'doy, arpa, sholi, paxta va uzum yetishtirildi. Bu mahsulotlar nafaqat ichki bozor talablarini qondirgan, balki eksport uchun ham muhim resurs bo'lgan. Sug'orish tizimlarining rivojlanishi davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanib, maxsus idoralar tomonidan boshqarilardi, bu esa iqtisodiy barqarorlikni ta'minlashda muhim omil bo'ldi. Shu bilan birga, chorvachilik, xususan, ot, tuya va qo'y boqish, ko'chmanchi va yarim ko'chmanchi xalqlar iqtisodiyotida muhim rol o'ynadi. Bu chorvachilik mahsulotlari, masalan, jun va teri, savdo yo'llari orqali uzoq mamlakatlarga yetkazildi.

Shaharlardagi hunarmandchilik va savdo iqtisodiy rivojlanishning yana bir muhim yo'nalishi edi. O'rta Osiyo shaharlari hunarmandchilik markazlari sifatida shuhrat

qozongan edi. Kulolchilik, metallsozlik, zargarlik, to‘qimachilik va qog‘oz ishlab chiqarish kabi sohalarda yuqori sifatli mahsulotlar ishlab chiqarilardi. Xususan, Samarqand va Buxoro shaharlarida ishlab chiqarilgan ko‘k rangli kulolchilik buyumlari va ipak matolar xalqaro bozorlarda katta talabga ega edi. Qog‘oz ishlab chiqarish, ayniqsa, Samarqandda VIII asrda Xitoydan olingan texnologiyalar asosida rivojlanib, O‘rta Osiyoni qog‘oz eksport qiluvchi markazga aylantirdi. Bu esa nafaqat iqtisodiy, balki madaniy rivojlanishga ham katta hissa qo‘shdi, chunki qog‘oz ishlab chiqarish yozuv va ilmiy faoliyatning rivojlanishiga zamin yaratdi.

O‘rta Osiyo xonliklarining madaniy rivojlanishi iqtisodiy gullab-yashnash bilan chambarchas bog‘liq edi. Bu davrda islom dini hududda keng tarqalib, madaniy hayotning asosiy yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Islomning tarqalishi bilan arab yozuvi va adabiyoti O‘rta Osiyoda muhim o‘rin egalladi. Samarqand, Buxoro va Xiva kabi shaharlar islom olamining ilmiy va madaniy markazlariga aylandi. Bu davrda Al-Xorazmiy, Al-Farg‘oniy, Al-Beruniy va Ibn Sino kabi buyuk olimlar faoliyat yuritib, matematika, astronomiya, tibbiyot va falsafa sohalarida dunyoga muhim hissa qo‘shdilar. Al-Xorazmiyning “Al-jabr va al-muqobala” asari zamonaviy algebra fanining asosini qo‘ygan bo‘lsa, Ibn Sinoning “Tibbiyot qonunlari” asari o‘rta asrlar davomida Yevropa va Sharqda tibbiyot sohasida asosiy qo‘llanma sifatida xizmat qildi.

Madaniy rivojlanishda madrasalar va kutubxonalar muhim rol o‘ynadi. Buxorodagi Ulug‘bek madrasasi va Samarqanddagi Registon majmuasi ilmiy va diniy ta’limning markazlari bo‘lib, ularda matematika, astronomiya, fiqh va adabiyot fanlari o‘qitildi. Shu bilan birga, O‘rta Osiyo shaharlari me’morchilikning yuksak namunalari bilan ham mashhur edi. Xiva shahridagi Ichan-Qal’a, Samarqanddagi Bibixonim masjidi va Gur-i Amir maqbarasi o‘rta asr me’morchiligining eng muhim yodgorliklari sifatida saqlanib qoldi. Bu binolar nafaqat diniy, balki ijtimoiy va madaniy markazlar sifatida xizmat qildi, ularda xalq yig‘ilib, turli tadbirlar o‘tkazardi.

O'rta Osiyo xonliklarining madaniy hayotida adabiyot va san'at ham muhim o'rin tutardi. Alisher Navoiyning "Xamsa" asari fors-tojik adabiyotidagi eng muhim yutuqlardan biri bo'lib, o'zbek adabiyotidagi ilk monumental asar sifatida e'tirof etiladi. Shu bilan birga, miniatyura san'ati, xususan, Kamoliddin Behzodning ishlari, o'rta asr O'rta Osiyo san'atining cho'qqisi sifatida baholanadi. Bu san'at turlari nafaqat mahalliy aholi orasida, balki xorijiy savdogarlar va sayyohlar orasida ham katta e'tirofga sazovor bo'ldi.

O'rta Osiyo xonliklarining iqtisodiy va madaniy rivojlanishi global miqyosda ham katta ahamiyatga ega edi. Ular Buyuk Ipak yo'li orqali Sharq va G'arb o'rtasida ko'priklar vazifasini o'tab, turli madaniyatlar va tsivilizatsiyalarni bir-biriga bog'lab turdi. Xususan, Xitoydan kelgan qog'oz ishlab chiqarish texnologiyasi, Hindistondan kelgan matematik tushunchalar va islom olamining ilmiy yutuqlari O'rta Osiyoda sintez qilinib, Yevropaga yetib bordi. Bu jarayon o'rta asrlar davomida global iqtisodiy va madaniy almashinuvning muhim qismi bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, o'rta asrlarda O'rta Osiyo xonliklari iqtisodiy va madaniy jihatdan gullab-yashnagan hudud sifatida dunyo tarixida muhim o'rin egalladi. Buyuk Ipak yo'li, rivojlangan qishloq xo'jaligi, hunarmandchilik va shaharlarning iqtisodiy barqarorligi O'rta Osiyoni xalqaro savdo va madaniyat markaziga aylantirdi. Shu bilan birga, ilmiy va madaniy yutuqlar, xususan, Al-Xorazmiy, Ibn Sino va Alisher Navoiy kabi shaxslarning ishlari, O'rta Osiyoning global tsivilizatsiyaga qo'shgan hissasini ko'rsatadi. Bu davr nafaqat O'rta Osiyo xalqlari uchun, balki butun dunyo uchun muhim iqtisodiy va madaniy rivojlanish bosqichi bo'ldi.

Foydalanilgan adabiyotlari ro'yxati:

1. Alimova, D. A. (2008). *O'rta Osiyo tarixi: Qadimgi davrlardan XIX asrgacha*. Toshkent: Sharq.
2. Asqarov, A. (1999). *O'zbek xalqining etnogenezi va etnik tarixi*. Toshkent: Universitet.
3. Buxoriy, A. (2015). *Buxoro tarixi va madaniyati*. Toshkent: Yangi asr avlodi.
4. Qo'shjonov, M. (2003). *O'rta Osiyo shaharlari tarixi*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
5. Navoiy, A. (1987). *Xamsa*. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti.
6. O'zbekiston tarixi. (2000). 1-jild: *Qadimgi davrlardan XVI asrgacha*. Toshkent: O'zbekiston.
7. Rtveladze, E. V. (1999). *O'rta Osiyo tsivilizatsiyasi: Arxeologik va tarixiy tadqiqotlar*. Toshkent: Fan.